

ЮРИЙ ГАГАРИН
ИСТИНАТА ЗАД ЛЕГЕНДАТА

STARMAN: THE TRUTH BEHIND THE LEGEND OF YURI GAGARIN

Copyright © 1998 by Jamie Doran and Piers Bizony

© Христо Димитров, *превод от английски*

© Дамян Дамянов, *дизайн на корица*

София 2017

Сиела Норма АД

ISBN: 978-954-28-2307-0

ДЖЕЙМИ
ДОРЪН

ПИЪРС
БАЙЗЪНИ

ЮРИЙ ГАГАРИН

ИСТИНАТА ЗАД ЛЕГЕНДАТА

Превод от английски Христо Димитров

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Глава първа МОМЧЕТО ОТ СЕЛО	17
Глава втора ВЕРБУВАНЕТО	37
Глава трета ГЕНЕРАЛНИЯТ КОНСТРУКТОР	53
Глава четвърта ПОДГОТОВКА.....	69
Глава пета ПРЕДИ ПОЛЕТА	93
Глава шеста 108 МИНУТИ	117
Глава седма ЗАВРЪЩАНЕ У ДОМА.....	135
Глава осма КОСМИЧЕСКАТА НАДПРЕВАРА.....	161
Глава девета „ПОЛЕТЪТ“ ВЪВ ФОРОС.....	177

Глава десета	
ОБРАТНО НА РАБОТА	191
Глава единадесета	
ПАДАНЕ НА ЗЕМЯТА	213
Глава дванадесета	
КАТАСТРОФАТА	233
Епилог	259
Послеслов: Ноември 2010 г.	265
Избрана библиография	269

ПРЕДГОВОР

Каква оценка можем да дадем на рухналата съветска империя? От една гледна точка, явната победа на капитализма и демокрацията днес не гарантира, че абсолютното право е на страната на „победителите“. От друга, съветският режим е отговорен за избиването на два пъти повече хора в сравнение с Хитлер при условия, които трудно можем да определим като по-малко варварски, отколкото при нацизма, така че може би е добре, че сме се отървали от него. Дали старият режим е бил един обърнал се огромен експеримент – благородна мечта, поела в грешната посока под управлението на неподходящи лидери? Или е била порочна система още от самото начало?

Съвременните руснаци все още не могат да стигнат до крайно решение. Както ще покаже тази книга, съветската система е постигнала някои забележителни успехи. Днес страната е в икономически колапс, шири се престъпност и има известна носталгия по установеността на онзи изчезнал ред, но не може да се говори за всеобщ ентузиазъм за връщане към комунизма. Не се полагат грижи за триумфалните символи на съветското управление, те не са запазени. Безброй статуи и паметници бяха натрошени или премахнати, а множеството вдъхновяващи примери на работници ударници, които преизпълняват плана, или на войници със стиснати зъби и решителни лица, които отблъскват капиталистическите врагове, са вече забравени, макар и доскоро да присъстваха в масовото съзнание.

Но един от героите от старите дни и днес е обичан толкова, колкото и преди, а официалните му паметници се поддържат. На едно от големите кръстовища на „Ленински проспект“ в Москва се извисява

негова тридесетметрова статуя от стомана и доминира над околните сгради. На 96 километра на североизток има още един мемориал, отбелязващ мястото, където само няколко дни след тридесет и четвъртия си рожден ден този човек загива в ужасяваща катастрофа, изровила огромен кратер в замръзналата, станала на камък земя. Близко четири десетилетия след катастрофата свежите букети цветя на паметника са свидетелство, че обикновените хора все още обичат този мъж. Млади или стари, богати или бедни, повечето руснаци се усмихват с гордост и при най-беглото споменаване на името му. Спомнят си с неподправена обич за момчето от село с покоряващата усмивка, което поразил целия свят с постижението си. Руснаците не се свенят да напомнят на западниците: „Той беше първият, нали знаете“.

Той беше първият човек в Космоса – Юрий Алексеевич Гагарин.

Любопитството ми към Гагарин се породи преди години, когато завършвах обширна телевизионна документална поредица за съветската програма за ядрено оръжие. Тогава ми стана ясно, че историята на Червената бомба няма да е завършена без описание на ракетите, които е трябвало да я носят – ракети, извели ни в Космоса, макар и на Земята да са ни заплашвали с унищожение.

След завършването на „Червената бомба“ се замислих сериозно да направя документален филм за съветската космическа програма, но това беше обезсърчаващо трудна задача. Откъде да започна? Как да събере огромния материал в цялостен анализ?

Проблемът беше разрешен от мой близък приятел в Москва, един от контактите ми в КГБ. Един ден гледал предаване по руска телевизия, в което имало глупави и напълно безпочвени твърдения за живота на Гагарин, и настоя да направя сериозен документален филм, който да разказва истината. В този момент ми хрумна, че името на Гагарин е известно по цял свят, но всъщност никой не знае нищо за него, нито пък за забележителните хора, които са го извели в Космоса на борда на преработена ядрена ракета. Така следващият ми проект беше сигурен поне за мен, а се оказа, че BBC и другите големи телевизион-

ни компании по света споделят ентусиазма ми да разкрия непознатия Юрий Гагарин.

Докато правехме проучванията за „Червената бомба“, със снимачния ми екип нагазихме в доста мътна вода. По някаква причина си мислех, че научаването на истината за Гагарин ще е по-лесно от разкриването на тайните на свръхсекретната съветска програма за ядрено оръжие. Грешах. Този път не се сблъсках чак толкова с параноичните и все още опасни остатъци от огромната съветска система по сигурността, а с естествената необщителност на руския ум. Отделният руснак има дълбоко вкоренен навик за спазване на дискретност на всички обществени нива, макар и да бяха минали години, откакто тайната полиция вече нямаше власт да го налага.

Открих, че дори след всичкото това време много хора, които бяха работили заедно с Гагарин през разцвета на съветската космическа програма през шестдесетте години на миналия век, не желаеха да обсъждат преживяванията си, нито пък да споделят спомените си за самия човек. Според мен те все още се страхуваха, че някакъв отряд от безименни мъже в тежки кожени куртки може да почука на вратата им в малките часове на нощта, за да ги арестува, че са казали истината пред не когото трябва. А може би, което е дори по-вероятно, в Русия западниците са все още прекалено чужди, за да се споделят с тях интимни лични подробности за стари приятели. Освен това хора, прекарвали цялата си кариера в съветския военнопromишлен комплекс, не са склонни с лекота да издадат най-строго пазените си технически тайни.

Но аз настоявах търпеливо, а надявам се и с такт и дипломатия. Открих няколко ключови личности, които имаха желание да говорят, стига да говорят пред руснаци, а не пред западни журналисти. Моите приятели Игор Морозов, Валерия Городецкая и Мария Семьонова ми оказаха неоценима помощ. Те знаеха какво искам и надминаха и най-смелите ми очаквания. Морозов е ветеран в трудните и задълбочени журналистически разследвания още от старите дни на Съветския съюз. Городецкая и Семьонова имат удивителната способност да предразпо-

лагат хората, които интервюират, и да стигнат до самата същина на истината. Те постепенно спечелиха доверие и това доведе до ефекта на снежната топка и доскоро съдържаните събеседници се разприказваха, увлечени от откритостта и ентузиазма на другите, говорили преди тях. Събрахме невероятно количество информация.

Нямаше как, трябваше да съкращаваме интервютата, за да може оформящият се документален филм да се вмести в стандартните 50 минути. Не ми беше приятно да губим и да пропиляваме която и да е от историите, доверени от толкова много хора, които бяха убедени, че ще използваме разказите им по най-добрия начин. Реших, че към филма трябва да има и книга. Писателят Пиърс Байзъни се присъедини към екипа ни, за да напише книгата в съавторство с мен. Това беше риск, при това поет без много мислене. Щяхме ли да се разбираме? Щяхме ли ние двамата – хора с различни характери и с различни стилове на разказване и начин на работа – да успеем да си сътрудничим и да създадем един текст, без да се скараме?

Да, успяхме. Още от самото начало видяхме историята еднакво, а силата на работните ни взаимоотношения се преля в силата на книгата. Аз знам едно-друго за Русия и народа ѝ, а Пиърс познава първите руски ракети и начина на мислене на инженерите, които са ги създали, и на младите пилоти, които са летели с тях. Заедно проучихме удивителните и дотогава неизвестни аспекти на живота и работата на Гагарин. И двамата бяхме изненадани и развълнувани и чувствахме, че вадим на бял свят една наистина важна история.

Но никаква работа в екип не може да се справи с лекота с проблемите около търсенето на факти, документи и хора в една толкова обширна и сложна страна като Русия. Над старите бюрократични учреждения вече не се вее знамето с кръстосаните сърп и чук, но те си оставаха непристъпни. Днес главната грижа на всички са парите и някои неща са възможни срещу точната сума. Няма кого да виним за това, то просто е основен факт в живота в „Нова Русия“. Другият проблем е субординацията. Кой точно отговаря за дадена организация?

Към кого да се обърнем за достъп до сгради, за разрешение да използваме снимки или права за филмовите клипове?

В Русия има огромни исторически архиви, но малцина знаят какво съдържат, тъй като няма средства за каталогизирането и правилното им съхранение. Някои предприемчиви учени биха ги преровили срещу възнаграждение, но самото откриване на даден източник не гарантира, че ще ви бъде даден достъп до него.

Да вземем например правото да пресъздадем няколкоминутен архивен запис как космонавтите тренират за полетите си – това трябва да бъде сравнително лека задача. Но Институтът по космическа медицина поиска страховито висока цена за кадрите. В крайна сметка директорът се съгласи да ни ги даде безплатно, тъй като смяташе, че за Института ще е добре работата му да бъде показана в нашия документален филм. Тогава обаче заместник-директорът се върна от отпуск и отмени решението. Накрая се намеси високопоставен съветник на президента Елцин и получихме разрешение, но пък от Института възразиха категорично, че не са длъжни да отговарят пред Елцин или пред когото и да било от правителството, и всичко пропадна. Пак започнахме преговорите от нулата.

Мисля, че няма нито един случай, в който да сме се свързали с човек за интервю директно, без посредници, нито пък да сме получили визуален или документален материал направо от източника. Бизнес отношенията в Русия са многопластови и сложни. Трябва да се следват определени процедури. За да разкрием тайните за живота и смъртта на Гагарин, не можеше просто да вдигнем телефона и да се видим да побъбрим със старите му колеги.

За западняците Русия е невъобразимо огромна. Как въобще щяхме да успеем да открием отдавна пенсионираните се инженери, построили космическия кораб на Гагарин, особено като имаме предвид, че истинските им имена са пазени в тайна по време на цялата им кариера? Как щяхме да намерим скромните земеделци, видели Гагарин да се спуска от небето и да се приземява в полето, някъде в селата им

в дълбоката провинция (където дори няма домашни телефони)? Как щяхме да узнаем имената и адресите на офицерите от КГБ, придружавали и съветвали Гагарин по време на световната му обиколка в средата на шестдесетте години? Та тези хора отдавна бяха в пенсия, а и никога не са били оповестявани публично. Как да убедим космонавтите, съперничили си с Гагарин за място в космическата йерархия, да говорят открито за неща, които просто не бива да се споменават?

Нашите московски изследователи Игор Морозов, Валерия Городецкая и Мария Семьонова отново ни оказаха незаменима помощ в откриването на много от хората и в убеждаването им да говорят. Някои съветници от съвременните, но все още плашещи останки от структурите на КГБ също ни помогнаха. Те не желаят имената им да бъдат разкривани, но ние поддържаме връзка с тях и те знаят колко сме им благодарни за помощта да открием някои хора.

Но най-големи благодарности дължим на личностите, които интервюирахме. Надявам се, че тази книга ще покаже, че сме успели да разговаряме с повечето от най-важните фигури в живота на Гагарин, които са все още сред нас. Ето кои хора споделиха с нас спомените си със забележителна прямота, понякога и с известен риск, но почти винаги със специалното руско чувство за хумор и с емоция, която караше разказите им да оживеят:

Братът на Гагарин Валентин и сестра му Зоя ни разказаха за ранното му детство и как е бил възпитан, както и какво влияние е оказал прочутият му космически полет върху живота на най-близките му хора. Разкриха и какви ужаси е преживяло семейството през годините на нацистката окупация на родния им край. Тези събития оформили характера на брат им. Елена Александровна, пенсионирана учителка, си спомня малкия Юрий като умен, но пакостлив ученик, безмилостен в погаждането на номера. Но същевременно той имал отговорно и задълбочено отношение, нещо забележително за толкова малко дете.

Журналистът Ярослав Голованов, който в един момент също тренира за полет в Космоса, е познавал добре Гагарин и другите космо-

навти. С негова помощ се свързахме с Георги Шонин и с други пилоти от военновъздушните сили, привлечени заедно с Гагарин в космическата програма. Голованов обясни основните моменти в кариерата на Гагарин, като се облегна на енциклопедичните си спомени и на многото книги, които е написал по въпроса. Но въпреки това открихме някои важни моменти, които биха могли да изненадат дори Голованов.

Сергей Белоцерковски, важна фигура в академичното образование на всички първи космонавти, също е познавал много добре Гагарин и ни даде ценни документи, включително и уникален достъп до дневника на вече възрастния Николай Каманин, ръководителя на обучението на космонавтите, както и до писмените заключения от разследването на трагичната ненавременна смърт на Гагарин.

Герман Титов говори честно за ролята си на резерва за историческия първи полет в Космоса, а Алексей Леонов ни представи много други аспекти от живота на космонавта. Двамата са били много близки с Гагарин и също са летели в Космоса, виждали са Земята от орбита. Историите им са наистина драматични.

Олег Ивановски, Владимир Яздовски и Юрий Мазжорин, трима от най-важните технически администратори в съветската космическа програма, разкриха необикновени подробности за работата си и за апаратите, на които е летял Гагарин. Те ни разказаха за началника си Сергей Ковальов, легендарния „главен дизайнер“ на съветските ракети и космически апарати.

Сергей Нефьодов и Евгени Кирюшин, забравени сътрудници в космическата програма, си припомниха тайната си работа като изпитатели – как са подлагани на огромни физически усилия и са рискували да загинат в медицинските и психологическите изследвания за първия управляем космически полет.

Очите на земеделеца Яков Лисенко, който вече е много възрастен, все още блесват, когато си спомня как Гагарин се е приземил в нивата след полета си и как го е поздравил. Тамара Кучалаева и Татяна Макаричова си спомнят как като ученички изтичали през поляната, за

да видят къде първият космически апарат се е спрял да почине след епичното си пътешествие.

Анна Румянцева си спомня как се е грижила като медицинска сестра за Гагарин след дребен, но доста притеснителен инцидент, който едва не коствал кариерата му. Това е първият път, в който тя или който и да е разказва истината за този важен и много човешки случай.

Сергей Егунов, архивар на комплекса за космическа подготовка близо до Москва, ни даде достъп до някои забележителни писма, написани до Гагарин от обикновени хора, и хвърли светлина върху някои от по-трудните политически аспекти на кариерата на Гагарин.

Експертът по държавна сигурност Николай Рубкин ни помогна да анализираме важни подробности от фаталния инцидент с тренировъчния изстребител МиГ и повърхностното и неправилно проведено следствие. Вячеслав Биковски, ръководител на въздушно движение, говори пред нас за деня на катастрофата, въпреки че обсъждането на този въпрос беше много тежко за него. Таисия Серьогина, вдовицата на другия пилот, загинал заедно с Гагарин, разказва затрогващо за съпруга си и за приятелството му с Гагарин.

След продължителни и деликатни преговори ветеранът от КГБ Вениамин Русаев се съгласи да ни разкаже една невероятна и важна история за усилията на Гагарин да спаси живота на Владимир Комаров, първия човек, загинал по време на космически полет. Показанията на Русаев, разкрити в книгата ни за пръв път, са наистина шокиращи и вълнуващи, като разкриват връзката чак с Кремъл.

Валентина Гагарина, съпругата на космонавта, не желае да разговаря с журналисти, но тя убеди Русаев да разкаже историята, която дори и днес си остава опасна. Дълбоко сме ѝ задължени за благословията. На нея вероятно ѝ е трудно да приеме определени аспекти от живота на съпруга си. Съзнаваме това и се надяваме да сме почели паметта и характера на Юрий Гагарин, но и да сме показали истината за неговия сложен и съдбовен живот.

Задължени сме и на Фьодор Демчук, личния шофьор на Гагарин, че сподели спомените си, а Игор Хохлов, любимият фризьор на кос-

монавта, ни разказа множество любопитни случки. Фьодор Бурлацки, човекът, писал речите на Хрушчов и негов старши помощник, разкри сложните лични отношения на Гагарин с Кремъл от перспективата на своите близки наблюдения.

Разбира се, тази книга е колкото за човека Гагарин, толкова и за началото на съветската космическа програма, тъй като двете истории – личната и технологичната – са неразривно свързани. Няколко западни експерти по космическа история бяха наши консултанти по инженерните и административните аспекти на историята. Филип Кларк, Рекс Хол и Гордън Хупър отговаряха на въпросите ни с безкрайно търпение. Дъглас Милард от Националния музей по наука и технологии ни осигури множество книги и документи, Джеймс Обърг и Джеймс Харфърд също се включиха с консултации, а Дейвид Бейкър осигури някои отлични фотографии. Анди Олдрин и Джон Логсдън ни казаха нещо много важно – как са реагирали в Америка на първите съветски космически триумфи.

Това е историята на един момент, който никога няма да се повтори – момента, когато един от нас за пръв път е напуснал планетата и е излязъл в Космоса. Мнозина го последваха, но първи е само един. Юрий Гагарин не е бил супермен, той е бил смъртен и е имал своите недостатъци като всички нас. Но той заслужава своето място в историята не само заради факта, че е първият човек в Космоса, но и защото е живял живота си скромно, смело и честно.